

مدارس عالی حقوق و علوم سیاسی در ایران از ابتدا تا تأسیس دانشگاه تهران

مجید تفرشی

نیاز به کادر متخصص و مجرب - در مناصب حساس مملکتی، از اوایل قاجاریه تاکنون - یکی از اساسی‌ترین مشکلات کشور ما بوده و هست. با توجه به مواجهه ایران با جهانی که هر لحظه - از نظر پیچیدگیهای فنی، علمی و حرفه‌ای - در حال پیش‌رفت است، و نیز زیانها و شکستهایی که در اثر فقدان این نیروهای ورزیده به مملکت وارد شده است، از اواسط سلطنت فتح‌علی‌شاه، تصمیم به اعزام محصلین ایرانی به فرنگ گرفته شد. با توجه به تجربه نه‌چندان موفق اولیه تحصیل ایرانیان در فرنگ، میرزاتقی‌خان امیرکبیر به تأسیس دارالفنون - و تربیت نیروهای متخصص در داخل کشور، با کمک اساتید داخلی و خارجی - دست زد.^۱

دارالفنون بیش‌تر در زمینه مسایل نظامی، مهندسی و پزشکی فعالیت داشت و در حیطه علوم اجتماعی، انسانی و سیاسی کادر متخصص تربیت نمی‌کرد. در سالهای پس از مرگ امیرکبیر هم، کماکان نیاز به تربیت جوادان مستعد در رشته‌های سیاسی به چشم می‌خورد. در حوادثی چون وقعه هرات و مناقشه با انگلستان و حوادث ناشی از قراردادهای رژی و رویتر، کادرهای سیاسی وزارت امور خارجه ایران نشان دادند که از قابلیت چندانی برخوردار نیستند. برای اثبات این مدعا، نیازی به تفحص و تفرس بسیار نیست.

برای مثال می‌توان به یکی از دیپلماتهای اواسط عصر قاجار - میرزا سعیدخان انصاری (مؤتمن‌المسک)، وزیر امور خارجه عهد ناصری - اشاره کرد، که چون در تاریخ ششم جمادی‌الاول ۱۳۰۱ ق درگذشت، متجاوز از سه سال پس از این تاریخ، «نهصد و هفتاد پاکت سر بسته - که غالباً نوشته‌جات سفرای ایران در خارج و اغلب مراسلات سفرای خارجه در ایران، و نوشته‌جات سرحداران و غیره بود - در میان نوشته‌جات میرزا سعیدخان مرحوم، پسرش جمع کرده، حضور شاه فرستاده بود. این پاکتها از بیست سال قبل بوده‌الی چهارده سال قبل... وزیر خارجه که این‌طور بی‌مبالا باشد وای به حال ایران. اما آن وزیر خارجه اگر بی‌مبالا بود امین بود. وزیر خارجه حالیه^۲، هم بی‌مبالا و هم خائن است.»^۳

وجود این قبیل مسایل، موجب شد که اندیشه تأسیس مدرسه علوم سیاسی قوت گیرد.^۴ در هنگام صدارت عظمای میرزا علی اصغرخان اتابک اعظم امین‌السلطان، در اواسط سلطنت مظفرالدین‌شاه، پس از انتصاب میرزا نصرالله‌خان مشیرالدوله نائینی به وزارت امور خارجه، میرزا حسن‌خان مشیرالملک - پسر وی، و مشیرالدوله بعدی - در عین تصدی مقام ریاست کابینه وزارت خارجه، منشی مخصوص صدراعظم هم شد. میرزا حسن‌خان در زمان اداره این امور، «دانست که کار از ریشه خراب است و تا مبنای علمی برای اعضای وزارت خارجه دست و پا نشود، هرچه بکند نقش بر آب خواهد بود. از طرف دیگر حالا که جلو افتتاح مدارس باز شده و شاه و صدراعظم از آن جلوگیری ندارند، چه از این بهتر که مدرسه‌ای هم که در آن علوم عالیة سیاسی تدریس شود دایر نمایند و کار معارف و فرهنگ اساسی کشور را پیش‌رفتگی دهند. پسر و پدر در نزد صدراعظم و شاه محسنات این اقدام را جلوه‌گر ساخته، فرمانی صادر کردند و چهار هزار تومان سالیانه، برای مخارج این مدرسه - از تفاوت عمل معدن فیروزه خراسان - برقرار نمودند. بعداً نیز بودجه مدرسه، از محل عواید حاصله از صدور تذکره تأمین می‌شده. مشیرالملک برنامه این مدرسه را تنظیم کرده، گرماگرم مشغول تعیین معلم و مکان مدرسه شد...»^۵

مدرسه سیاسی در عید نیمه شعبان ۱۳۱۷ ق (۱۸ آذر ۱۲۷۸ ش)، رسماً از طرف وزیر امور خارجه افتتاح شد.^۶ در ابتدا خود میرزا حسن‌خان مشیرالملک (مشیرالدوله) به ریاست مدرسه انتخاب شد. وی در نطق افتتاحیه مدرسه گفت: «هدف مدرسه این است که از میان خانواده‌های نجیب و اصیل مملکت شاگرد پذیرد و آنها را برای آینده ایران و دیپلماتهای عالم وطن پرست تربیت کند. تا آن‌که مأمورین وزارت امور خارجه لیاقت همدوشی با سایر دیپلماتهای دنیا را داشته باشند.»^۷ مدیریت مدرسه نیز به عهده میرزا عبدالکریم‌خان محقق‌الدوله پسر امین‌دربار، که تحصیل کرده و از اعضای وزارت خارجه بود، گذارده شد. در آغاز تدریس مدرسه،

داشت^{۱۵}؛ ولی پس از آن مکرراً محل آن تغییر یافت. در سال ۱۳۲۵ ق. محمدعلی فروغی به ریاست مدرسه برگزیده می‌شود. آن چه که از اسناد برمی‌آید نشان‌دهنده آن است که برای مدتی — در دوران استبداد صغیر — مدرسه حمیت جدی مادی دولت را از دست می‌دهد. چنان‌که ناگزیر به اخذ شهریه از محصلین می‌شوند^{۱۶}. با آن‌که بعدها اخذ شهریه تا حدی جنبه قانونی به خود می‌گیرد، ولی ظاهراً این امر، برای نخستین بار در آن تاریخ صورت گرفته بود. اخذ شهریه، و نیز تأسیس کلاس مقدماتی برای مدرسه، از مواردی است که مورد مخالفت وزیر معارف وقت — که خود مؤسس مدرسه است — قرار می‌گیرد. پس از فتح تهران نیز بودجه مدرسه کماکان از طریق توزیع تذکره و تقشیر تأمین می‌شد و کل آن مبلغ، در سالهای ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ ق، چهار هزار تومان در سال بوده است.^{۱۷}

در اول شوال ۱۳۲۷ ق، دکتر ولی‌الله خان نصر به جای محمدعلی فروغی رییس مدرسه شد^{۱۸}. یک سال پس از این انتخاب، مدرسه سیاسی رسماً به‌عنوان یکی از ادارات اصلی وزارت امور خارجه شناخته شد و حقوق مدیر آن نیز — به میزان حقوق مدیران ادارات وزارت امور خارجه — به یک صد تومان افزایش یافت^{۱۹}. در آن سالها تدریس حقوق اساسی و تاریخ جدید به منصورالسلطنه سپرده شد. عباس قلی‌خان مترجم الممالک (فرانسه)، شمس‌العلماء (ادبیات)، میرزا عبدالعظیم خان گرگانی [قریب] (فارسی)، شیخ مهدی (منطق)، و میرزا محمدعلی فروغی ذکاءالملک (علم ثروت) تدریس می‌نمودند. نظامت مدرسه نیز با ادیب السلطنه بود. پس از یک سال در سال ۱۳۲۸ معلمان جدیدی در رشته‌های مختلف به کادر مدرسه افزوده شدند: رجب‌علی‌خان منصورالملک (تاریخ)، میرزا هاشم‌خان (جغرافیا)، سیدعلی‌خان (فرانسه و طبیعیات)، و میرزا عبدالله‌خان (حقوق اساسی). این عده به‌جز معلمان سابق مدرسه بودند که عبارت بودند از: صدیق‌حضر (حقوق و دفترداری)، اعتمادالاسلام و فاضل (فقه)، بدایع‌نگار (ادبیات)، دکتر مرل و دکتر نصرالله‌خان (فرانسه)، میرزا عبدالرزاق‌خان [بغایری] (ریاضیات)، میرزا ابوالحسن‌خان (جغرافیا)، و سید ابوالقاسم‌خان (تاریخ). پس از مرگ دکتر مرل، مسیو ویزیور جای وی را پر کرد.^{۲۰}

در این زمان «مدرسه علوم سیاسی، هم کار شعبه ادبی دبیرستان را طی می‌کرد، هم کار دانشکده را؛ چون که هنوز دبیرستانها به جایی نرسیده بود که محصلین برای تحصیلات عالی تهیه نمایند. و این مدرسه هرچند برای علوم سیاسی بود، ولیکن علوم مزبور بدون تاریخ و جغرافیا فهمیده نمی‌شود. زبان فرانسه هم که برای اعضای

دروس و معلمان آنان عبارت بودند از: میرزا حبیب (فقه)، اردشیر جی سرپرست زرتشتیان هندی متیم ایران (تاریخ)، میرزا عبدالرزاق بغایری (جغرافیا و هیئت)، دکتر مرل (فرانسه)، مشیرالملک (حقوق بین‌الملل)^{۲۱}. تدریس فقه، با تأکید مشیرالدوله در مدرسه گنجانده شد. این امر در ابتدا با مخالفت علمای وقت مواجه شد، ولی بعداً با استدلال رییس مدرسه مبنی بر این‌که: «مقصود این است که محصلینی که با المال به ممالک کثر مأموریت پیدا می‌کنند، به مسایل شرعی که دانستن آن برای هر مسیلمانی فرضی است آشنا باشند...»^{۲۲} این امر پذیرفته شد.

مشیرالملک پس از یک سال که مدیریت مدرسه را بر عهده داشت، با ست وزیرمختاری ایران در روسیه، به پترزبورگ رفت^{۲۳} و کفالت مدرسه به محقق‌الدوله واگذار شد^{۲۴}. در سال ۱۳۲۲ ق، برادر مشیرالملک، میرزا حسین‌خان مؤمن‌الملک، به ریاست مدرسه برگزیده شد. محقق‌الدوله نیز کماکان مدیریت داخلی مدرسه را بر عهده داشت. در سال ۱۳۲۳ ق، میرزا علی‌اکبر‌خان به جای محقق‌الدوله برگزیده شد و سپس محمدحسین‌خان ذکاءالملک فروغی به جای وی نشست.^{۲۵}

نخستین محل مدرسه در «خیابان ادیب امروزه و روبه‌روی منزل ارباب جمشید و از خانه‌های نصرالله‌خان سپهسالاری» قرار

یوسف شکرانی (م ۱۲۸۰ ش) فارغ‌التحصیل و تاریخ‌نگار عکس ۱۳۰۷ ش

وزارت‌خانه هستند و اجزای عدلیه نیز احتیاج به این مدرسه خواهند داشت. مشیرالدوله معتقد به ادارهٔ مدرسه توسط وزارت علوم بود و خود مسیوپرنی نظر به وزارت معارف داشت. در نهایت نظر مشیرالدوله به تصویب رسید و ادارهٔ مدرسه به وزارت علوم واگذار شد.

مسئلهٔ دیگر بودجهٔ مدرسه بود که تردیدهایی در تصویب آن توسط دولت وجود داشت، که در این مورد نیز مشیرالدوله وعده کرد که خزانه‌دار مساعدت کند. دیگر مسئلهٔ موجود، تکلیف و سرنویشت مدرسهٔ علوم سیاسی بود. اکثر حاضران معتقد بودند که مدارس عالی سیاسی و حقوق با لمال می‌بایستی در یکدیگر ادغام شوند. امری که بعدها تحقق یافت. در عوض تحصیلات مقدماتی و دبیرستانی، از مدرسهٔ سیاسی حذف شود و منحصر به مدارس عالی گردد؛ چون در آن زمان، مدرسهٔ سیاسی — به هر دو صورت دبیرستان و مدرسهٔ عالی — فعالیت داشت.

در حال، این پروژه اساساً قبول شد؛ ولی قرار شد که جزئیات آن بعداً مشخص شود. ۲۳ [سند شماره ۲]

طرحی که مسیوپرنی جهت ارائه به این کمیسیون و دیگر مقامات دولتی تهیه کرده بود، پیش‌نهاد تأسیس مدرسهٔ عالی حقوق نام داشت. در مقدمهٔ این طرح آمده بود که: «تهیهٔ اشخاص — به جهت مشاغل دقیق قضائیه، که به آنها تعلیم قضاوت و کارهای حقوقی بشود — از عهدهٔ این مدارس ابتدایی حالیه خارج است، بلکه تحصیل حقوق بایستی در یک مدرسهٔ مخصوص به تعلیمات عالی حقوق بشود، که حالیهٔ مدرسهٔ مزبور وجود ندارد و حال آن که تأسیس آن اولین وظیفهٔ مهم دولت است.»

بر اساس این طرح — مدرسهٔ حقوق به یک شعبهٔ حقوق

وزارت خارجه لازم است. ادبیات فارسی هم که برای همه کس ضرورت دارد. خاصه این که کم‌کم احساس می‌شد که معرفت به ادبیات در کشور ما رو به انحطاط می‌رود؛ این بود که در مدرسهٔ علوم سیاسی این درسهای مقدماتی را هم مجبور بودند بدهند...» ۲۱

پس از دکتر ولی‌الله‌خان نصر، دکتر پرتو اعظم (حکیم اعظم) — در زمان وزارت معارف و جیدالملک — به ریاست مدرسه می‌رسد و تا آخر سال ۱۳۳۹ ق در این مقام می‌ماند. ۲۲

در زمستان ۱۳۳۲ ق به دنبال مدتی تلاش، مسیوپرنی — مستشار عدلیه — موفق به جلب نظر زعمای فرهنگی کشور، جهت تأسیس یک مدرسهٔ حقوق شد. به همین منظور کمیسیونی در ۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۳۲ (۲۷ بهمن ۱۲۹۲ / ۱۶ فوریه ۱۹۱۴) — به هنگام صدارت محمدعلی‌خان علاء‌السلطنه — تشکیل شد. در این کمیسیون، مشیرالدوله (بنیان‌گذار مدرسهٔ علوم سیاسی و وزیر سابق علوم)، ارفع‌الدوله (وزیر عدلیه)، مسیوپرنی (مستشار عدلیه و پیش‌نهادکنندهٔ تأسیس مدرسهٔ حقوق)، محمدعلی ذکاءالملک فروغی (رییس و معلم سابق مدرسهٔ علوم سیاسی)، ابراهیم حکیم‌الملک (وزیر علوم)، معین‌الوزاره [حسین علاء] (رییس ادارهٔ کابینهٔ وزارت امور خارجه)، دکتر علی‌خان، خان‌ملک ساسانی، و معاون وزیر معارف حضور داشتند. در این جلسه همهٔ حاضران در اصل تأسیس مدرسه متفق‌القول بودند.

اساسی‌ترین مشکلی که در تصویب طرح پرنی مطرح شده این بود که کدام وزارت‌خانه می‌بایست ادارهٔ این مدرسه را به عهده داشته باشد؟ وزیر عدلیه تأکید داشت که مدرسه باید زیر نظر وزارت عدلیه باشد؛ چرا که دوسه نفر از معلمین پیش‌نهادی، از اعضای آن

محض - یک شعبه حقوق ملی، اداری و ثروت تقسیم می‌شد؛ و ضمناً مدیریت مدرسه نیز با مستشار عدلیه (خود پرنی) بود. بودجه پیشنهادی مدرسه نیز کلاً ۱۵۵۲۴ تومان در ماه پیش بینی شده بود.^{۲۴}

[سند شماره ۳]

شش ماه پس از تصویب کلی طرح تأسیس مدرسه، جنگ جهانی اول شروع شد و تأسیس مدرسه در همان ابتدای کار با پنج سال وقفه مواجه شد. هرچند تأسیس مدرسه حقوق با وقوع جنگ به تعویق افتاد. ولی معلمین فرانسوی - که پرنی برای تدریس در مدرسه تقاضا کرده بود - به ایران آمده بودند و پیش از تدریس در مدرسه، به تعیین خصوصی احمد شاه همت گماردند. از این میان «دمرنی» استاد حقوق بود و «کت» فرانسه و اخلاق تدریس می‌کرد.^{۲۵} دمرنی نتیجه آموزشهایش را خوب توصیف کرد.^{۲۶} وی به همین منظور، و نیز جهت تدریس در مدرسه حقوق، کتب و جزواتی تألیف کرد که توسط همکاران وی، به فارسی برگردانده شد.

هرچند در مدت جنگ اول جهانی، مدرسه حقوق به راه، نیفتاد، ولی مدرسه سیاسی کار خویش را ادامه داد؛ در سال ۱۳۳۲ ق، دروس مدرسه به دو بخش مقدماتی و عالی تقسیم می‌شد. اسامی معلمین و دروس مدرسه به شرح زیر بود: ذکاء الملک وزیر عدلیه (ثروت)، شمس العلماء عضو محکمه عالی تمیز (ادبیات و تاریخ شعرا)، میرزا علی محمد اصفهانی (فقه عالی)، فاضل خلخالی عضو محکمه عالی تمیز (فقه) میرزا مهدی (صرف و نحو عربی و منطق)، دکتر ولی الله خان [نصر] مدیر مدرسه علوم سیاسی (طبیعیات)، صدیق حضرت (دفترداری و حقوق بین الملل عمومی)، میرزا ابوالحسن فروغی (تاریخ معاصر و ثروت)، میرزا سید ابوالقاسم رئیس دارالترجمه وزارت امور خارجه (تاریخ رم و ملل قدیمه مشرق) رجب علی خان [منصورالملک] رئیس محکمه تجارت وزارت امور خارجه (تاریخ یونان و قرون وسطی)، میرزا هاشم خان رئیس اداره پرسنل وزارت امور خارجه (جغرافیای عالم)، سلطان احمدخان مترجم سفارت بلژیک (تاریخ جدید و حقوق اساسی)، میرزا عباس قلی خان مترجم اول وزارت امور خارجه (فرانسه)، میرزا عبدالرزاق خان [بغایری] سرتیپ و مهندس (ریاضیات)، موسی خان (اصول محاکمات)، سالار معظم (علم مالیه)، میرزا صالح خان (حقوق تجاری) میرزا غلامحسین خان [رهنما] معلم ریاضی دارالفنون (هیئت و جغرافیای ایران)، میرزا عبدالعظیم خان [قرب] معلم فارسی دارالفنون (فارسی)، مسیو ویزیور مدیر مدرسه آلیانس فرانسه (فرانسه).^{۲۸}

در محره سال ۱۳۳۳ ق. نظام نامه جدیدی برای مدرسه تعیین شد

و طی آن رسماً به این نکته اشاره شده بود «هر شاگردی باید برای هریک از سه کلاس اول مقدماتی، سالیانه مبلغ پانزده تومان؛ و برای هریک از دو کلاس مؤخراتی، سالیانه مبلغ بیست و چهار تومان کارسازی دارد؛ و این مبلغ باید هر ساله در سه قطعه، به طور مساعده پرداخت شود. هرگاه شاگردی اقساط سالیانه خود را تا آخر سال نپرداخت، از حضور در امتحانات سالیانه ممنوع خواهد بود.»^{۲۹}

در اواسط جنگ جهانی اول نیز، یک بار در اولین دولت وثوق الدوله، مسئله تأسیس مدرسه مطرح گشت. «به موجب پیش نهاد وزارت امور خارجه و تقاضای وزارت جلیبه عدلیه اعظم، هیئت وزرای عظام - نظر به لزوم تأسیس مدرسه علوم حقوقی برای تهیه قضات عالم برای محاکم عدلیه، و نظر به این که سابقاً در عهد نیابت سلطنت والا حضرت آقای ناصرالملک پیش نهادی از طرف وزارت عدلیه، برای تأسیس مدرسه حقوق با بودجه پانزده هزار تومان شده و صورت قبول یافته، دست خط صادر شده بود - و به واسطه عسرت مالیه و عدم وسایل اجرا نشده است - تصویب فرمودند دو سالی پنج هزار و چهارصد و پنجاه و شش تومان بر بودجه فعلی مدرسه سیاسی اضافه شود؛ تا در این مدرسه دو سال بر تحصیلات مقدماتی - که پایه تحصیل علوم عادیه - و یک سال بر تحصیلات عالیه افزوده؛ و از روی اساس صحیح، پروگرام دروس عالی حقوق تهیه شود... به علاوه لازم است که مسیو پرنی - مستشار فرانسوی وزارت عدلیه - نظارت مستقیم در تحصیلات عالی مدرسه سیاسی و حقوق داشته...»^{۳۰}

اما این بار نیز قضیه - به دلیل مشکلات ناشی از جنگ - سال دیگر به تعویق می‌افتد و بالاخره مدرسه در آبان ۱۲۹۸ (نوامبر ۱۹۱۹ / صفر ۱۳۳۸) افتتاح می‌شود.^{۳۱} سفیر فرانسه در تهران (م. بونن) نیز در گشایش مدرسه نقشی مثبت ایفا کرد.^{۳۲} براساس بودجه پیش نهادی که از قبل برای مدرسه در نظر گرفته شده بود، کل مخارج سالیانه مدرسه حقوق ۸۹۰۰۰ فرانک فرانسه - معادل ۲۰۸۲۰۰ قران آن روزگار - می‌شود.^{۳۳}

محل مدرسه در خیابان لاله زار قرار داشت و در بدو امر به جز خود پرنی، دفوسا، مرل، و دوفورویل به تدریس موضوعات مختلف مشغول بودند؛ که پس از مدتی، دوفورویل جایش را به امیل لوسوئور داد.^{۳۴} معلمان فرانسوی از برخوردار رجال انگلیسی مقیم تهران و هواداران ایشان، چندان دل خوشی نداشتند. پس از کودتای ۱۲۹۹ نیز سید ضیاء الدین، ضمن حذف تدریس اجباری زبان فرانسه، کلیه اساتید فرانسوی را وادار به ترک ایران کرد.^{۳۵}

در این زمان اولین مدرسه حقوقی غیردولتی در تهران تأسیس شد؛

که اگرچه در ابتدا مورد توجه دولت نبود، ولی به مرور توانست کمکهای دولتی را به خود جلب کند. دکتر باقر بهرامی (معز السلطان) نخستین ایرانی ای است که تقاضای ایجاد «دارالتعلیم حقوقی و تجاری»، به شکل خصوصی، کرده است. او تقاضایش را در تاریخ ۱۲ شعبان ۱۳۳۹ - اول اردیبهشت ۱۳۰۰، به انضمام برنامه کار خویش، به وزارت معارف تسلیم کرد. چهار روز بعد وزیر معارف دولت سید ضیاء - جعفرقلی خان نیرالملک - در جواب تقاضای وی چنین نگاشت: «با وجود مدرسه حقوق دولتی که کاملاً همه درسهای حقوقی و تجاری را می دهند، حاجتی نمی بینم که اهل ذوق این کار در مدرسه غیررسمی تحصیل کنند.» پس از توضیحی مجدد از جانب بهرامی، وزارت معارف - ضمن تأکید مجدد در غیر ضروری بودن تأسیس مدرسه عالی حقوق - موافقت خویش را، با تأسیس کلاسهای دکتر بهرامی، مشروط به رعایت دو مسئله عدم دخول در امور سیاسی و رعایت حداقل سنی ۲۵ سال برای محصلان، اعلام می دارد. بهرامی - ضمن قبول شرایط مذکور - موفق به کسب مجوز تأسیس کلاسهای حقوقی و تجاری خود می گردد. وی در ۲۴ سرطان همان سال شعبه ادبی نیز برای کلاسهایش ترتیب می دهد و مواد درسی را به شرح ذیل اعلام می دارد:

- ۱ - صرف ۲ - نحو ۳ - معانی ۴ - بیان ۵ - بدیع ۶ - فلسفه ۷ - تاریخ عمومی ۸ - تاریخ اسلام ۹ - تاریخ ایران ۱۰ - فیزیک ۱۱ - شیمی ۱۲ - فرانسه ۱۳ - انگلیسی ۱۴ - ریاضیات (جبر و مقابله).

معلمین مدرسه نیز عبارت بودند از:

سید علی شیرازی ضیایی طباطبایی، میرزا عباس خان تهرانی، یمن السلطنه بهرامی، حسام الدین خان، مادمازل هیکانوچ، و اسدالله ملک زاده.

پس از سقوط سید ضیاء الدین بهرامی، از قوام السلطنه تقاضای حمایت مالی می کند. وزیر معارف وقت - دکتر امیر اعلم - نیز به شرط اخذ امتحان از ۲۰ نفر از شاگردان مدرسه در آخر سال، ماهی شصت تومان مقرری برای آن تصویب می کند^{۳۶}. طرح اولیه دکتر بهرامی شامل تأسیس شعبه علوم حقوقی، علوم تجاری، دارالانشاء کتابخانه بوده است، که بعدها (چنان که آمد) شعبه ادبی نیز بدان افزوده شد. [سند شماره ۴]

لازم به ذکر است که از ادامه کار مدرسه حقوق باقر بهرامی، اطلاعی در دست نمی باشد. پس از فروکش کردن بحران ماههای اولیه کودتا، مدرسه حقوق

روال بالنسبه عادی خویش را یافت؛ هر چند که هنوز به معیارهای ایده آتش نرسیده بود.

هیئت وزرا در جلسه ۲۵ جوزا (خرداد) ۱۳۰۰ پیشنهاد وزارت امور خارجه را مبنی بر لزوم استخدام معلمین جدید به جای معلمین سابق فرانسوی که به اروپا رفته اند تصویب کرد^{۳۷}. همچنین در تاریخ ۸ اسد (مرداد) ۱۳۰۰ مسیورنی علاوه بر مشاورت حقوقی دولت، مستشاری عدلیه و مدیریت مدرسه حقوق به عضویت مجلس مشاوره عالی دولتی درآمد^{۳۸}.

حبیب الله مظفری مفتش دقیق وزارت معارف - که از او گزارشهای فراوانی، در باب مهم ترین مسایل فرهنگ، در آرشیو سازمان اسناد ملی ایران موجود است و بعدها خود جزو معلمین مدرسه حقوق و علوم سیاسی شد - در ضمن یکی از گزارشهایش از مدرسه حقوق به وزارت معارف، ذکر می کند که وضع مدرسه - به دلیل نداشتن ناظم و حضور نامرتب مدیر در مدرسه، آشفته و نامنظم است. برای مثال، در کلاس مسیو دلاپوژ - که حقوق مدنی تدریس می شد - «از هفتاد و چهار نفر محصل، فقط یازده نفر سر درس حاضر بودند.» استاد به شیوه کلاسهای متوسطه، «خیلی آهسته و کلمه به کلمه دیگه می گفتند و شاگردان هم می نوشتند... از قرار معلوم، چون محصلین از مسیو دلاپوژ رضایت دارند، ده دوازده نفر از آنها سر درس ایشان حاضر می شوند؛ ولی دروس دیگر، بیش از پنج شش نفر حاضر نمی شوند؛ چه ساعت بعد، مسیو فراشون درس داشتند و بیش از چهار پنج محصل حاضر نبودند و سایرین رفته بودند^{۳۹}.

در سال تحصیلی ۱۳۰۳-۱۳۰۲ ش، معلمین و دروس مدرسه حقوق عبارت بودند از: مسیو دلاپوژ (حقوق مدنی عمومی، تاریخ عمومی حقوق، حقوق اداری، و حقوق اساسی عمومی)، شیخ علی بابا (فقه و اصول)، مسیو فراشون (تاریخ سیاسی، تاریخ بین الملل عمومی، حقوق بین الملل عمومی، حقوق مدنی عمومی، و تاریخ معاهدات)، مسیو هس (علم ثروت، حقوق مدنی عمومی، حقوق تجاری، و علم مالیه)، ذکاء الملک فروغی (حقوق اساسی ایران)، مترجم الممالک (تکرار حقوق مدنی عمومی به فارسی و تکرار تاریخ سیاسی به فارسی)، معین الممالک (تکرار تاریخ سیاسی به فارسی، و تکرار علم ثروت به فارسی)، منصور السلطنه (اصول محاکمات حقوقی)، میر سید محمد قمی (حقوق مالکیت ایران، و ثبت اسناد)، دکتر ویلهلم (طب قانونی)، سید نصرالله [تقوی] (فقه)، و مسیو پرینی (حقوق جزایی و اصول محاکمات).^{۴۰} [سند شماره ۵]

در اواخر سال ۱۳۰۲ ش یک مدرسه حقوق خصوصی، توسط تعدادی از تحصیل کردگان مسلمان و مسیحی، در تبریز تأسیس شد.

سید مرتضی آتوری (م ۱۲۸۰ ش) فارغ التحصیل و تاریخ نگار ۱۳۰۷ ش

ابوالحسن عمیدی توری (م ۱۲۸۱ ش) فارغ التحصیل و تاریخ نگار ۱۳۰۷ ش

سید علی شاریگان (م ۱۲۸۱ ش) فارغ التحصیل و تاریخ نگار ۱۳۰۷ ش

نمی شود و تا این قسمت دوم تحصیلات درجه مطلوبه را دارا نباشد، نباید از تحصیلات عالیه صحبتی به میان آید.»^{۴۳} این مسئله، موردی است که در تاریخ تعلیم و تربیت ایران کم تر مورد توجه قرار گرفته است و انصافاً از نکات اساسی ضعف تعلیم و تربیت در ایران است.

در آخرین ماههای عمر سلطنت قاجاریه - هنگامی که مسئله احصایه و سبج احوال در دولت و مجلس به طور جدی مطرح بود - در راستای تربیت نیروهای واجد شرایط برای تصدی امور، و به جهت اجرای قانون سبج احوال و احصایه، می بایستی «اشخاصی تربیت شوند که از کیفیت احصایه (دموگرافی) مسبق و مستحضر باشند؛ که برطبق درخواست وزارت جلیله داخله، مقرر شده است احصایه جزو مواد پرگرام مدرسه حقوق شود. حقوق بین الملل خصوصی که تا به حال در پرگرام نبود، باید جزو شود تا دوره تحصیلات حقوقی ناقص نباشد.»^{۴۴}

در سال تحصیلی ۱۳۰۵-۱۳۰۴ ش، برنامه درسی مدرسه حقوق، تقریباً به همان شکل سابق بود. معلمینی که در این سال به کادر علمی افزوده شده بودند، عبارت بودند از: میرزا جوادخان عامری (تکرار حقوق مدنی)، مسیو گمار (حقوق مدنی و حقوق تجارتی)، میرزا عیسی خان صدیق (تکرار تاریخ سیاسی)، میرزا عنایت الله خان سمیعی (احصایه و دموگرافی)، و میرزا علی اکبرخان داور (حقوق بین الملل خصوصی).^{۴۵}

هرچند در این قبیل مدارس تخصصی، تدریس سیاست مداران و دولت مردانی از قبیل داور و فروغی امری مفید و مثبت است، ولی این اقدام همواره با مشکلات مشابهی روبه رو بوده است. چنان که در گزارش دیگری می خوانیم: «حقوق اساسی ایران را حضرت اشرف آقای ذکاء الملک و حقوق بین المللی خصوصی را حضرت

معلمین مدرسه عبارت بودند از: میرزا باقر طلیعه، میرزا ابراهیم ادیب، میرزا جواد ناطق، دکتر رفیع خان، دکتر علی خان [توفیق]، عنایت الله خان، سدراک آواکیانس، پرواندها روطونیانس، الکساندر دراقویان، ویاگور هاروطونیان.^{۴۱}

لازم به ذکر است که فهرست اسامی منتشر شده توسط مدرسه، با اسامی ارائه شده معارف تبریز مقداری اختلاف دارد. [سند ۶]

در اردی بهشت ۱۳۰۴ برای تقویت علمی مدرسه حقوق و تدریس حقوق مدنی و تجارتی، مسیو گمار - با معرفی سفارت فرانسه در تهران - کنتراست شد؛ تا از اول مهر ۱۳۰۴، به مدت سه سال و با حقوق سالیانه چهار هزار تومان، به تدریس در مدرسه عالی حقوق مشغول شود.^{۴۲}

در این سالها، به دلیل مشغله زیاد مسیو پرنی، میرزا جواد خان عامری، عملاً امور داخلی مدرسه را بر عهده داشت. (وی از صاحب منصبان وزارت عدلیه و امور خارجه بود و بعدها به مقام وزارت نیز رسید.) ظاهراً تا سال ۱۳۰۴ ش نیز مدرسه حقوق همچنان به حال کج دار و مریز خود ادامه می داده است. حبیب الله مظفری، در گزارش سال بعد خود از مدرسه، مجدداً از نامنظمی امور آن جا شکایت می کند و می نویسد: «صورت خوشی ندارد که شخصی به مدرسه حقوق، که یک مدرسه عالی است، برود و غیر از پیش خدمت شخص دیگری را نبیند و برای انجام مسئول خود مجبور شود پیش خدمت را مخاطب قرار بدهد!!!... اولیای محترم وزارت جلیله متبوعه، اقداماتی فرمایند که این مدرسه - نه اسماً، ولی عملاً - یک مدرسه عالی نشود.» بازرس مذکور، در قسمتی دیگر از گزارش خود، به نکته ای اساسی اشاره می کند: «مواد و درجات تحصیلات، عموماً مانند حلقه زنجیر، به هم پیوسته و ارتباط کامل دارند. به این معنی [که] تا تعلیمات ابتدایی خوب نباشد، تعلیمات متوسطه خوب

آقای داور تدریس می نمودند ولی مدتی است [که] به واسطه گرفتاری و کثرت مشغله به مدرسه تشریف نیاورده اند و این دو درس به حال تعطیل می باشد. «^{۴۶}

در دوازدهم شهریور ۱۳۰۵، کمسیون مرکب از مشیرالدوله پیرنیا، مشاورالممالک، دکتر مصدق، عظیمی، علی اکبر دهخدا، اسمعیل مرآت، و داود پیرنیا تشکیل شد تا نظام نامه اساسی جدیدی برای مدرسه علوم سیاسی تدوین کنند. در این نظام نامه، حداقل و حداکثر سن داوطلبان، پانزده تا بیست سال تعیین شده بود؛ و داوطلبان موظف به ارائه تصدیق دوره اول متوسطه، و یا گذراندن امتحان ورودی بودند. مدرسه در دو قسمت مقدماتی و عالی فعالیت می کرد؛ که قسمت مقدماتی سه سال و قسمت عالی دو سال بود. زبان فرانسه کماکان زبان خارجی اول مدرسه بود؛ و زبان دوم، از میان زبانهای انگلیسی، روسی و آلمانی برگزیده می شد.^{۴۷} [سند شماره ۷]

به دنبال تصویب نظام نامه فوق، در چند روزنامه تهران، آگهی ثبت نام مدرسه سیاسی منتشر شد؛ که قسمتی از مواد مربوط به مقررات و مزایای مدرسه، در آن چاپ شده بود.^{۴۸} چاپ این آگهی به شدت مورد اعتراض وزارت معارف واقع شد؛ چرا که از نظر آن وزارت خانه، «تهیه و اصلاح دستورات رسمی کلیه تحصیلات علمی و فنی و مدارس ذکور و اناث و نظام نامه های مدارس، از وظایف مختصه وزارت معارف است.» و نظام نامه جدید مدرسه سیاسی، به تصویب شورا عالی معارف هم نرسیده بود.

پس از این اعتراض نظام نامه مدرسه در ۲۹ آبان ۱۳۰۵، برای تصویب، به وزارت معارف ارجاع شد؛ و به هنگام طرح آن در ۱۲ آذر همان سال، دهخدا مدیر مدرسه و ابوالقاسم نجم رئیس اداره محاسبات وزارت خارجه، به نمایندگی از وزارت خانه خود حضور داشتند؛ ولی کم تر از سه ماه بعد، مدرسه علوم سیاسی - با تصویب

رسمی هیئت دولت و امضای مستوفی الممالک رئیس الوزرای وقت - «با تمام متعنقات آن، از قبیل بودجه و اثاثیه و پرسنل و محل»، به وزارت معارف منتقل شد.^{۴۹} [سند شماره ۸]

در این سال کادر علمی و مدیریت مدرسه علوم سیاسی، عبارت بودند از: علی اکبر دهخدا (مدیر)، میرزا صادق خان (ناظم)، فاضل تونی (عربی و فقه)، دکتر افشار (تاریخ سیاسی)، سید حسین جمارانی (فارسی)، عبدالعظیم خان (فارسی)، غلام حسین رهنما (ریاضیات)، میرزا طاهر تنکبندی (فلسفه و ادبیات)، حبیب الله مظفری (فرانسه)، نجم الملک (جغرافیا و تاریخ)، صدیق حضرت (حقوق بین الملل و تاریخ معاصر)، جواد عامری (حقوق)، اسمعیل مرآت (طبیعیات)، نامه نگار (مشق خط)، فاضل خلخالی (فقه)، مترجم الممالک (فرانسه)، عبدالله مستوفی (تواریخ)، ابوالقاسم فروهر (حقوق تجارتی)، علی اکبرخان سیاسی (فرانسه و علم النفس)، ادیب السلطنه (انشای فارسی)، شرف الدوله (حقوق و اقتصاد)، داود پیرنیا (فرانسه)، مسعود کیهان (فرانسه)، عزت الله هدایت (آلمانی)، اردشیر (انگلیسی)، مجید آهی (روسی)، محسن رئیس (حقوق اداری)، و مدبرالدوله (احصایه حقوق).^{۵۰}

در ابتدای سال ۱۳۰۶ ش، تنها دو نفر به کادر علمی مدرسه افزوده شد. مذهب الدوله کاظمی (جغرافیا) و علی اکبر خان داریوش (انگلیسی). در همین سال، پرسابقه ترین معلمان مدرسه، به ترتیب عبارت بودند از: صدیق حضرت (۲۶ سال)، فاضل خلخالی (۲۳ سال)، مترجم الممالک (۱۷ سال)، میرزا عبدالعظیم خان (۱۴ سال)، فاضل تونی (۱۲ سال)، اسمعیل مرآت و علی اکبر سیاسی (۱۱ سال).^{۵۱} بودجه کل مدرسه نیز هریک از سالهای ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ معادل ۱۶۱/۸۰۰ ریال بوده است.^{۵۲}

در شهریور ماه ۱۳۰۶، مدرسه حقوق نیز - که در این زمان به وزارت معارف منضم گشته بود^{۵۳}، براساس تصویب شورای عالی معارف، در مدرسه سیاسی ادغام گردید و مدرسه سیاسی و حقوق به ریاست علی اکبر دهخدا تأسیس شد.^{۵۴}

بر مبنای اساس نامه این مدرسه جدیدالتأسیس، دوره مدرسه سه ساله بود و از میان دینلمه های ادبی دانش جو پذیرفته می شد.^{۵۵} مدرسه به دو قسمت علوم قضایی و علوم اداری تقسیم می شد، برخی از دروس مشترک و بقیه مختص هر رشته بود.^{۵۶} [سند شماره ۹]

غلام علی رعدی آذرخشی - که یکی از فارغ التحصیلان مدرسه حقوق و سیاسی بود، و بعدها به مقامات فرهنگی، سیاسی و ادبی نایل شد - خاطرات آن هنگام خویش از مدرسه را، که خود بیان گر حال و روز آن محیط است. به نظم درآورده است:

عبدالحمد حکیمی (م ۱۲۸۰ ش)
فارغ التحصیل و تاریخ عکس ۱۳۰۷ ش

جلال حکمی (م ۱۲۸۱ ش)
فارغ التحصیل و تاریخ عکس ۱۳۰۷ ش

چون سه سالی از سیاسی و زحمتی
 درس خواندم از اصول و از حقوق
 دوره دانشکده آمدم سر
 کوشش و رنج سه ساله داد بر
 با عدلی، با جلال و با وکیس
 یا اگر یاران دیگر زین قبیل
 نیز با وارسته و با شاهکار
 با نصیری و حمیدی ۵۷ گروه کنار
 همزه و همدرس بوده در سه سال
 وان همه امروز هستند از رجال
 اوستادان از رجال نامدار
 جسگی در فن خود که من عیار
 درس می دادند در دانشکده
 درس پس ارزنده پرفرایده
 مصطفای عدل بود از آن گروه
 درس ما را از فروزانفر شکوه
 فاطمی و عبیده و آهی همه
 فیض بخش از ابتدا تا اتمامه
 شیخ علی بابا ۵۸ به ما درس اصول
 گفتی و زان در میان کردی منول ۵۹
 اوستادان دیگر هم داشتیم
 توشه ها از درشان برداشتیم
 از فرنگیها پلانیون بود و هس
 برتن هس جامه های مندرس
 فونتا تا مردی فصیح و خوش بیان
 شیک پوشی از سرپایش عیان
 روز و شب بارون فراشون ۶۰ مست بود
 دست وی چون پازمستی سست بود
 بر پلانیول، دهخدا را احترام
 بود و از هس داشت اکراهی تمام
 زان که هس در بندوبست استاد بود
 هم سواد داشت و هم شهاد بود
 دائما با نصرت الدوله انیس
 بنا وزیران قوی باز و جلیس
 همسرش هم در دبیرستان دبیر
 دل ربنوده از وکیل و از وزیر ۶۱

در این دوران، مدرسه مقدماتی سیاسی کماکان دایر بود؛ ولی از
 ابتدای سال ۱۳۰۷ ش، ساختمان آن به بخشی از دارالفنون منتقل
 شد؛ و همین امر باعث شد که شایع شود مدرسه مقدماتی منحل شده
 است؛ که این خبر، توسط زعمای معارف تکذیب گشت. ۶۲
 در سال ۱۳۱۰ ش، مدرسه عالی تجارت نیز - که توسط
 علی اکبر داور، از سال ۱۳۰۵ ش، تأسیس شده بود ۶۳ - به مدرسه
 سیاسی و حقوق افزوده شد و نام مدرسه، به «مدرسه حقوق و سیاسی
 و تجارت» تغییر کرد. ۶۴
 در تابستان سال ۱۳۱۳ ش، دانشکده حقوق و علوم سیاسی و
 اقتصادی تأسیس شد و مدرسه سیاسی و حقوق و تجارت نیز به آن
 ملحق شد. ۶۵
 در هنگام تأسیس دانشکده حقوق و علوم سیاسی، کماکان
 دهخدا ریاست آن را به عهده داشت؛ ولی عملاً دکتر عبدالحمید
 زنگنه امورات را می چرخاند. در اولین دوره تأسیس دانشکده، افراد
 ذیل - که برخی از آنها در مدارس حقوق و سیاسی نیز تدریس کرده
 بودند - در دانشکده تدریس می کردند: علی اکبر دهخدا، دکتر

زنگنه، مظاهر (صدیق حضرت)، دکتر قاسم زاده، آیت الله زاده، سنگلجی، عبده، متین دفتری، امامی، دکتر نصر، فونتانا، گیند برانده، اسدی، غفاری، عدل، لافن، زاهدی، و باختر.^{۶۶}

مسئله بی نظمی محیط علمی و نابه‌سامانیهای آن ظاهراً منحصر به دوره قاجار و مدرسه حقوق و سیاسی نبوده است. در راپورتی که در اوایل تأسیس دانشکده، به وزارت معارف ارسال شده است - و شرح مفصلی نیز از وضعیت امتحانات دانشکده در آن ذکر شده - آمده است: «... حدود ساعت ۱۸/۵ دفعتاً چراغ برقها خاموش و تاریکی سراسر مدرسه را فرا گرفت. محصلین داد و فریاد و هوو و جنجال را به آسمان رسانده، صداهای عجیب و غریب (سگ و شغال و گربه) از گوشه و کنار برمی‌خاست^{۶۷}. تهیه چراغ چند دقیقه به طول انجامید. در تمام مدت خاموشی، اعمال فوق ادامه داشت. پس از تهیه چراغ، چند دقیقه به طور تعجب پرسیدم چرا یک عده مثل سگ و شغال و گربه صدا می‌کردند؟ که یک مرتبه چند نفر از آقایان، سگ و شغال را وسیله قرار داده، شروع به داد و بی داد و فریاد می‌کردند. از آن جمله یکی انقلاب آذر، که دو مرتبه در آن ساعت از ایشان تقلب گرفته بودم. یک مرتبه از کتاب استنساخ می‌کرد و دفعه دوم از جزوه، که به اداره مدرسه سپرده شد، شروع به نعره کشیدن کرده، با حالتی عصبانی و دیوانه‌وار سایرین را به آشوب و انقلاب طنبیده؛ و یکی دیگر از محصلین - حسین سیدی، که از زمره تقلب‌کنندگان به شمار می‌رفته - بنای فحاشی و نامربوط گفتن را گذاشته؛ باعث اضلال کلاس شدند... راجع به آن دو فعل محصل فوق‌الذکر (انقلاب آذر^{۶۸} و حسین سیدی، که اولی دیوانه صرف، و دومی که فوق‌العاده بی‌تربیت و سبب عدم نظم و دیسیپلین دانشکده می‌شود) تقاضا می‌نماید که امر به اخراج مشارالیهما فرماید.^{۶۹}

در مجموع مسایل مطرح شده در کل مقاله، می‌توان چنین ادعا کرد که مدرسه حقوق و علوم سیاسی، با ارائه دروسی نو - که فی‌نفسه غاملی برای رشد اندیشه جوانان می‌گشت - توانست در آشنا شدن جوانان صدر مشروطیت و ادوار بعدی، با مبانی حقوق و سیاست جدید جهان، کارنامه‌ای مثبت داشته باشد. هرچند این مدرسه نتوانست مشکلات اساسی تربیت نیروی متخصص ما را رفع کند، ولی لااقل موفق شد فاصله‌های فاحش میان متخصصین ایران و جهان را اندکی کاهش دهد. در انقلاب مشروطیت ایران، نقش مشیرالدوله و شاگردانش انکارناپذیر است.^{۷۰} بعدها نیز معلمان مدرسه، اغلب از رجال خوش‌نام بودند و حتی مخالفان فکری آنها نیز به این امر اذعان داشتند.^{۷۱}

عزیزاله ملک اسمیلی (م ۱۲۸۱ ش)
فارغ‌التحصیل و تاریخ عکس ۱۳۰۷ ش

سید محمدتقی مصطفوی کاشانی (م ۱۲۸۴ ش)
فارغ‌التحصیل و تاریخ عکس ۱۳۰۷ ش

محمود سرشار (م ۱۲۸۰ ش)
فارغ‌التحصیل و تاریخ عکس ۱۳۰۷ ش

وجود این مدرسه - به همراه عوامل دیگر - موجب آشنایی با جدیدترین نظریات و فرضیات علوم اجتماعی، سیاسی و انسانی، و نیز ترجمه کتب مفید در این زمینه‌ها شد. اغلب محصلان این مدرسه، بعدها به مناصب مهم علمی و سیاسی رسیدند و برخی نیز منشا ثمراتی بودند. لذا علی‌رغم آن‌که برخی از مورخین، در آثارشان، به مخالفت با این گونه مدارس پرداخته‌اند، باید پذیرفت که عملکرد نسبی و کلی این گونه تلاشها در معارف ایران در مجموع مثبت است و حتی در صورت وجود ایرادهای اساسی نیز، می‌توانند تجربیات مفیدی در راه برداشتن گامهای احتمالی بعدی باشند.

- ۳۴۲-۳۴۱. مقاله ایشان تاکنون آخرین و کامل‌ترین تحقیقی است که دربارهٔ مدرسهٔ علوم سیاسی منتشر گشته است. و نیز برای مواد درسی مدرسه در سال ۱۳۲۵ ق ر ک: ش-ج-۱-۵۲۰۰۴.
- ۲۹- فروغی، پیشین، ص ۳۳۹.
- ۳۰- پهلوان، پیشین، ص ۳۵۷.
- ۳۳- ش-ج-۸-۵۲۰۰۴. آدلف پرنی در سال ۱۲۹۰ ش/ ۱۳۲۹ ق به خدمت عدلیه ایران درآمد. وی پیش از آن مستشار دیوان استیفاف پاریس بود و تا سال ۱۳۰۵ در تهران ماند. در این باره ر. ک: ابوالحسن غفاری، تاریخ روابط ایران و فرانسه از ترور ناصرالدین شاه تا جنگ جهانی اول، تهران ۱۳۶۸ ص ص ۶۸-۶۵.
- ۲۴- مجموعه اسناد بالآ.
- ۲۵- امیل لوسوئور، نفوذ انگلیسیها در ایران، ترجمه باقر احمدی ترشیزی، چاپ اول، زمستان ۱۳۶۸، ص ۷۷.
- ۲۶- پهلوان، پیشین، ص ۳۴۷.
- ۲۷- دورهٔ حقوق اداری علمی، مسیو دمرنی، ترجمهٔ سید محمدخان، تهران، ۱۳۳۱ ق، ۲۸۴ صفحه؛ و دورهٔ حقوق اداری علمی در ممالک مختلفه، ک. دمرنی، ترجمهٔ غلام‌رضاخان، تهران، ۱۳۳۲ ق، سنگی، ۲۷۸ صفحه.
- ۲۸- میرزا هاشم‌خان، سال‌نامهٔ وزارت امور خارجه، ۱۳۳۲ ق، ص ص ۶-۸ دست‌یابی به این سال‌نامه به نطف جناب آقای ایرج افشار میسر شد.
- ۲۹- پهلوان، پیشین، ص ۳۷۵.
- ۳۰- پهلوان، پیشین، ص ص ۳۹۱-۳۹۰.
- ۳۱- ش-ب- آلبوم ۹۴، پاکت ۱۶۷۹.
- ۳۲- لوسوئور، پیشین، ص ص ۸۸-۸۹.
- ۳۳- ش-ب- آلبوم ۹۴، پاکت ۱۶۷۹.
- ۳۴- لوسوئور، پیشین، ص ص ۸۹-۹۰.
- ۳۵- همانجا، ص ص ۹۴-۹۵.
- ۳۶- ش-ب- آلبوم ۹۴، پاکت ۱۶۷۳.
- ۳۷- مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، اسناد کابینهٔ قوام‌السلطنه نمره ۴۰۹۲، مورخه ۲۶ جوزا ۱۳۰۰.
- ۳۸- همانجا، نمره ۶۷۸۹، مورخه ۸ اسد ۱۳۰۰.
- ۳۹- ش-الف، آلبوم ۶۱، پاکت، ۱۶۸۷.
- ۴۰- ش-الف، آلبوم ۶۱، پاکت ۱۶۹۶.
- ۴۱- ش-ج، ۱۰-۵۲۰۰۴.
- ۴۲- ش-الف، آلبوم ۶۱، پاکت ۱۶۹۵.
- ۴۳- ش-الف، آلبوم ۶۱، پاکت ۱۶۸۷، گزارش مورخ ۳۰ اردی‌بهشت ۱۳۰۴.
- ۴۴- ش-الف، آلبوم ۶۰، پاکت ۱۶۸۳، مصوبهٔ شورای عالی معارف، با امضای تقی دانشور و یوسف مفار.
- ۴۵- ش-ب، آلبوم ۹۴، پاکت ۱۶۷۶.
- ۴۶- ش-الف، آلبوم ۶۰، پاکت ۱۶۸۴.
- ۴۷- ش-الف، آلبوم ۶۱، پاکت ۱۶۹۲.

- ۱- برای مطالعهٔ جدیدترین مقاله راجع به دارالفنون ر. ک: فاطمه قاضیها، دارالفنون، گنجینه (گاه‌نامهٔ سازمان اسناد ملی ایران)، دفتر دوم، ص ص ۱۴۳-۱۱۹.
- ۲- یحیی خان مشیرالدوله.
- ۳- محمد حسن خان اعتمادالسلطنه، روزنامهٔ خاطرات، به کوشش ایرج افشار، چاپ اول، تهران ۱۳۴۵، ص ص ۵۶۸-۵۶۷، وقایع روز چهارشنبه هفتم رمضان ۱۳۰۴ ق.
- ۴- محمدعی فروغی، مقالات فروغی، به کوشش حبیب یغمایی، چاپ اول، تهران ۱۳۵۴، ج ۱، ص ۳۳۱. همچنین میرزامهدی خان ممتحن‌الدوله شقاقی فکر تاسیس مدرسهٔ سیاسی را به خود منتسب می‌کند. ر. ک: مهدی خان ممتحن‌الدوله، رجال وزارت خارجه، به کوشش ایرج افشار، چاپ اول تهران ۱۳۶۵.
- ۵- ایرج افشار، سواد و بیاض، ج ۲، چاپ اول، تهران مهر ۱۳۴۹، ص ص ۲۳۴.
- ۶- عبدالله مستوفی، شرح زندگانی من، تاریخ اجتماعی و اداری دوره، قاجاریه، چاپ دوم، تهران، بی‌تا، ج ۲، ص ۶۹.
- ۷- مستوفی، پیشین ص ۷۱.
- ۸- اسماعیل راین، فراموشخانه و فراماسوئوری در ایران، چاپ چهارم، تهران ۱۳۵۷، جلد اول، ص ۴۵۱.
- ۹- افشار، پیشین، ص ص ۲۳۴-۲۳۵.
- ۱۰- مستوفی، پیشین، ص ص ۷۱-۷۲.
- ۱۱- فروغی، پیشین، ص ۳۴۰.
- ۱۲- باقر عاقلی، مشیرالدوله و مدرسهٔ علوم سیاسی، خاطرات وحید، ش ۹ و ۱۰. ۱۵ تیرالی ۱۵ شهریور ۱۳۵۱، ص ۸۱.
- ۱۳- محقق‌الدوله قبلاً دستمال‌دار شاه بود و در زمان مشروطیت به وکالت مجلس رسیده بود. ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه، ج ۱، ص ۴۶۱.
- ۱۴- افشار، پیشین، ص ۲۳۶.
- ۱۵- مستوفی، پیشین، ص ۲۳۶.
- ۱۶- سازمان اسناد ملی ایران، استاد آموزش و پرورش (از این پس «ش» نامیده خواهد شد) سری ج، شماره ۴-۵۲۰۰۴.
- ۱۷- سازمان اسناد ملی ایران، اسناد وزارت امور خارجه، شماره ۹۱۰۰۵-۱۱/۱ مکاتبه معین‌الوزاره (حسین علاء) رئیس ادارهٔ کابینه وزارت امور خارجه با مشارالملك، رئیس محاسبات همان وزارت‌خانه. و نیز ر. ک: گزارش جشن مدرسهٔ علوم سیاسی و نطق سفير عثمانی پس از فتح تهران، روزنامهٔ شرق ش ش ۴۶-۴۵ به تاریخ ۱۶ و ۱۷ ذی‌قعدہ ۱۳۲۷ ق.
- ۱۸- افشار، پیشین، ص ص ۲۳۷-۲۳۶.
- ۱۹- وزارت امور خارجه، ش ۱۱/۲-۹۱۰۰۵.
- ۲۰- چنگیز پهلوان، حقوق اساسی و مدرسهٔ علوم سیاسی، در زمینهٔ ایران‌شناسی، تهران، زمستان ۱۳۶۸ (توزیع در تابستان ۱۳۶۹)، ص ص

۴۸ - شفق سرخ، ش ۵۸۵، به تاریخ ۱۳۰۵/۶/۲۱؛ اطلاعات ش ۲۷، به تاریخ ۱۳۰۵/۶/۲۱.

۴۹ - ش - الف، آلبوم ۶۱، پاکت ۱۶۹۲.

۵۰ - ش - ج، ۱۲-۵۲۰۰۴.

۵۱ - علی کبرخان داریوش نرزنند مسیح اندوله بود و جزو اولین سری محصلین اعزامی پس از انقلاب مشروطیت، به اروپا اعزام شد. وی در تهران امتحان زبان انگلیسی داده بود، ولی اجباراً به فرانسه فرستاده شد. او نیز مخفیانه به انگلستان و کمبریج رفت. وی در آنجا با ادوارد براون آشنا شد و با دختر ملک الشعرای انگلستان نیز ازدواج کرد.

علی اکبرخان داریوش پس از اتمام تحصیلات، مدت کمی به ایران برگشت؛ ولی دوباره به انگلستان رفت و تا آخر عمر (چند سال قبل) به آرامی و انزوا در آکسفورد زندگی می‌کرد. درباره وی ر. ک به عیسی صدیق، یادگار عمر، ج ۱، ص ص ۴۶-۴۵؛ و حسین محبوبی اردکانی، تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران، ج ۱، ص ص ۳۶۱ و ۳۵۷؛ و نیز سازمان اسناد ملی ایران - اسناد خریداری شده - شماره ت ۲-۳۷ - آگاهیهای مربوط به اقامت دائمی علی اکبرخان داریوش را مرهون گفته‌های شفاهی آقای دکتر جان گزنی هستم و نیز ر. ک: ش - ج - ۱۳ - ۵۲۰۰۴.

۵۲ - ش - ج، ۱۲-۵۲۰۰۴.

۵۳ - محبوبی اردکانی، پیشین، ص ۴۰۵.

۵۴ - افشار، پیشین؛ ص ۲۳۹.

۵۵ - مجله تعلیم و تربیت، سال ۱۳۱۶، ص ص ۲۴۵-۲۴۴ و ۲۳۰-۲۲۶.

۵۶ - ش - ج، ۱۴-۵۲۰۰۴.

۵۷ - شمس‌الدین امیرعلایی، جلال عبده، سید مهدی وکیل، منوچهر وارسته، محمد شاهکار، محمد نصیری و عباس حمیدی همکلاسان دکتر رعدی آذرخشی.

۵۸ - منصورالسلطنه عدل، بدیع‌الزمان فروزانفر، سید محمد فاطمی، شیخ محمد بروجرودی عبده (پدر دکتر جلال عبده)، مجید آهی؛ و شیخ علی بابا اساتید ایرانی مدرسه.

۵۹ - در این جا شاعر، داستانی از برخوردار شیخ علی بابا با خود را نقل می‌کند. این داستان در منابع دیگر نیز آمده است. ر. ک: جلال عبده، چهل سال در صحنه، به کوشش مجید تفرشی، ج ۱ ص ۵۹.

۶۰ - پلانیون، آندره هس، جان فونتانا، و بارون فراشون اساتید اروپایی مدرسه.

۶۱ - غلام‌علی رعدی آذرخشی، پنج آینه، چاپ اول، تهران، ۱۳۵۸ ص ص ۹۸-۹۶.

۶۲ - ش - ج، ۱۵-۵۲۰۰۴.

۶۳ - محبوبی اردکانی، پیشین، ج ۱، ص ۴۰۵.

۶۴ - ش - ج، ۱۹-۵۲۰۰۴.

۶۵ - ش - ج، ۲۱-۵۲۰۰۴.

۶۶ - ش - ب، آلبوم ۹۴، پاکت ۱۶۷۸.

۶۷ - اصل: برمی‌خواست.

۶۸ - خلیل انقلاب آذر بعدها به اتهام عضویت در گروه ۵۳ نفر دکتر ایرانی بازداشت شد. وی در دادگاه از بزه انتسابی تبرئه شد؛ ولی به اتهام اهانت به رضاشاه محکوم گشت. پس از شهریور ۲۰ مدیریت روزنامه گیتی را بر عهده داشت و با گروه کرگری یوسف افتخاری همکاری می‌کرد. به دنبال اختلاف با یوسف به حزب توده پیوست. ولی عملاً به بازی گرفته نشد و منزوی گشت. وی بعدها دکترای حقوق از پاریس گرفت و به همکاری آزاد با مضوعات ادامه داد.

۶۹ - ش - ج، ۲۲-۵۲۰۰۴.

۷۰ - ناظم‌الاسلام کومانی، تاریخ بیداری ایرانیان، چاپ دوم، تهران،

۱۳۵۶، ج ۲، ص ص ۶۹-۶۸.

۷۱ - ایرج اسکندری، خاطرات سیاسی، به کوشش علی دهباشی، چاپ

اول، تهران، ۱۳۶۸، ص ص ۳۶-۲۶.

۷۲ - رایین، پیشین، ج ۱، ص ص ۴۵۵-۴۵۱.

وزیر امور خارجه به طهران

از قراری که مذکور شد در این اواخر دو فقره تغییر ترتیب در مدرسه سیاسی داده شده که به هیچ وجه وزارت معارف از آن مسبوق نشده و فی حد ذاته هم تغییرات مزبوره صورت صحیح ندارد. یکی این که یک کلاس ابتدایی و مقدماتی در آنجا تشکیل داده اند و حال آن که در مدرسه سیاسی کلاس ابتدایی هیچ موقع ندارد و از این گذشته چند ماه است که مخصوصاً بنده مشغول هستم که حدود مدارس را تحدید نموده و ابتدایی و علمیه و سایر اصناف مدارس را از هم تفکیک نمایم. در این صورت این اقدام مدرسه سیاسی با ترتیب کلی که در نظر دارم منافات پیدا می کند و نقشه حال بنده را به هم می زند.

دیگر این که می گویند از شاگردها شهریه می گیرند. ضرورت این مسئله هم با اعانه ای که سالیانه از دولت به مدرسه داده می شود به مخلص معلوم نیست و به هیچ وجه مسبوق نکرده اند. نمی دانم این تغییرات با علم و اطلاع حضرت عالی بوده یا چه صورت داشته است. خواهشمندم مقرر فرمایید توضیحات بدهند تا ثانیاً تکلیف مدرسه را عرض بکنم.

(امضا)

صورت مذاکرات جلسه کمیسیون راجع به تأسیس مدرسه حقوق

به تاریخ ۲۷ برج دلو [۲۰ ربیع الاول] ۱۳۳۲ [۱۲۹۲]

ش

حاضرین مجلس: آقای مشیرالدوله، آقای ارفع الدوله، مسیوپرنی، آقای ذکاءالملک، آقای وزیر علوم، آقای معاون وزارت معارف، آقای معین الوزاره، آقای دکتر علی خان، آقای خان ملک

مذاکرات یک ساعت و نیم قبل از ظهر شروع گردید.

مسیوپرنی شروع به قرائت پرونده نمودند. مسیوپرنی اظهار کردند که اداره ثبت در فرانسه جزو وزارت مالیه است. آقای مشیرالدوله

اظهار فرمودند که اداره ثبت اسناد در فرانسه یک اداره ثبت ساده است در صورتی که در این جا در قوانین قید شده است که محاکم باید به اسنادی که ثبت شده است اهمیت بدهد و در واقع یک خاصیت مادی در این مسئله است و برای این بوده است که این اداره در واقع اداره تقضیش و کنترلی باشد و در معاملات و بیع و انتقال تقسیمی به عمل نیاید و یک ملک به چند نفر فروخته نشود. آقای وزیر عدلیه اظهار فرمودند که در مذاکرات [توسط] فرانسه اداره می شود یک اداره ساریای [کمیسیاریای] مرکزی است که معامله کنندگان بدو به آنجا رجوع می کنند. چون مذاکره خارج از موضوع بود ختم شد.

مسیوپرنی شروع به قرائت پرونده کردند. راجع به بودجه مذاکره کنرايه خانه شد و اظهار شد که در شورای معارف تقریباً ماهی چهل تومان پیش بینی و اضافه بر ۱۵۵۰۰ تومان شد ولی کافی نیست زیرا منزلی هم برای یکی از معلمان فرانسه که منشی خواهد بود لازم است.

آقای وزیر عدلیه اظهار کردند اولاً باید معلوم شود که این مدرسه تحت اداره کدام وزارت خانه خواهد بود و شرحی اظهارات فرمودند که قصد تأسیس چنین مدرسه ای از ایشان شروع شده و اقداماتی در این باب راجع به بودجه مدرسه و پروژه و پرگرام کردم و غیره فرموده با مستشار عدلیه و آقای مشیرالدوله و آقای خزانه دار مذاکرات فرموده اند و پس از اقدامات ایشان، عقیده والا حضرت به مرکزیت مدارس اظهار شده است.

آقای وزیر علوم اظهار فرمودند که قصد تأسیس مدرسه قانون تازه ای نیست و اشاره به نطق آقای مشیرالدوله در موقع توزیع دیپلم مدرسه سیاسی فرمودند آقای مشیرالدوله توضیح فرمودند که مقصود من این بود که چون تحصیلات متوسطه، امروزه در طهران به اندازه ای پیشرفت کرده است که در مدرسه سیاسی شعبه تحصیلات مقدماتی را می توان حذف کرد و تحصیلات عالی اش را تکمیل کرد. آقای وزیر عدلیه با کمال تأکید اظهار فرمودند که این مدرسه باید در تحت اداره وزارت عدلیه باشد چنانچه در فرانسه تا چند سال قبل این طور بوده و در روسیه حالیه این طور است. آقای مشیرالدوله فرمودند که در همه جا فاکولته ها در اداره وزارت معارف هستند ولی در بعضی جاها مدارس مخصوصی است که علی الحده است ولی وکلا و قضات از فاکولته ها دیپلمه می شوند.

وزیر عدلیه اظهار کردند: دوسه نفر از معلمان که در پروژه برای این مدرسه پیشنهاد شده اند آقای ذکاءالملک و آقای حاجی سید نصرالله و مسیوپرنی اعضای وزارت عدلیه اند و اجزای وزارت عدلیه

احتیاج به این مدرسه خواهند داشت. باید این مدرسه حتماً در تحت اداره وزارت عدلیه باشد. مسیوپرنی اظهار کردند: نقطه اول اینست تعیین شود که این مدرسه لازم است یا خیر؟ نقطه دوم اینست که این مدرسه به کدام وزارتخانه (عدلیه - علوم - وزارت خارجه) باید بستگی داشته باشد. وزیر عنوه اظهار کردند که والا حضرت اقدس و وزارت خارجه بر این عقیده اند که این مدرسه جزء وزارت علوم باشد.

آقای مشیرالدوله فرمودند بدون نظر به سایر ممالک و با نظر به مقتضیات و احتیاجات ایران از روی دقت اصل مسئله را ملاحظه کنیم که کدام وزارتخانه ارجح است. من بدون ملاحظه با تجربیاتی که دارم عقیده اینست که این مدرسه در اداره وزارت علوم باشد. آقای وزیر عدلیه اظهار کردند که اول مسئله مهم، مسئله بودجه است و با ضیق مالمیه در کمال سختی که در امور است، گمان ندارم خزانه دار این بودجه مدرسه را قبول نماید و بر بودجه وزارت علوم بیفزاید. آقای مشیرالدوله اظهار فرمودند که دولت قبلاً باید قبول یا رد این مدرسه را اظهار و تصویب کرده و در این صورت بودجه مدرسه جزو هر وزارتخانه باشد خواهد داد و خزانه دار هم البته مساعدت خواهد کرد. خاصه این که امور تعلیمات عمومی است شرط حیات منکک است. در خصوص این مسئله مذاکرات طولانی شد. بالاخره آقای مشیرالدوله فرمودند که اگر منطقی باشد عقیده من اینست که مدرسه سیاسی هم باید جزو وزارت علوم باشد و کابینه این طور رأی بدهد که مدرسه سیاسی و حقوق توأم بستگی به وزارت علوم داشته باشند. مسیوپرنی اظهار کردند که شاگردان این مدرسه باید لیسانسیه قانون خواهند بود و باید طوری باشد که شاگردان لیسانسیه این جا بتوانند تحصیلات خود را در فرنگ تکمیل کنند و دکترا قانونی بشوند. لهذا ارجح است که به این نظر هم مدرسه قانون در تحت اداره وزارت معارف باشد.

آقای ذکاءالملک اظهار نمودند که سابقاً در مدرسه سیاسی تحصیلات خوب و جدی می شد. برای این که دولت به دیپلمه های آن جا خدمت رجوع می کرد. حالیه دیپلم آنجا [اهمیتی] ندارد. حتی در خزانه قبول نمی شود. برای این، مدرسه هم اگر سانکسیون دولت معین نکند، هیچ محصلی زحمات چند سال تحصیل را تکمیل نخواهد کرد. پس بهتر اینست که قبلاً کمسیون این مسئله را حل نماید. مسیوپرنی اظهار کردند که البته تا چند سال برای عدلیه مرکز و ولایات اشخاص لازم خواهند بود ولی بعدها جا نخواهد بود و باید محصلین مطمئن باشند که نتیجه خواهند برد. بنا شد در این خصوص تأکید...^۲

آقای معین الوزاره پرسیدند مدرسه سیاسی چه خواهد شد؟ آقای مشیرالدوله اظهار کردند که مدرسه سیاسی حالیه باید باقی باشد و بعد از چندی که مدرسه حقیقی دایر بود، شعبه متوسطه مدرسه سیاسی حذف گردد، از وزارت علم محصلین فارغ التحصیل متوسطه را برای دخول سیاسی خواست و بالاخره مدرسه سیاسی و حقوق را توأم کرد. مسیوپرنی اظهار کردند که مدرسه سیاسی خوبست و جزو وزارت علوم شده، شعبه تحصیلات ادبی و فلسفی را تهیه کند و شاگردان مدرسه حقوق بدو در آنجا تهیه شوند.

آقای مشیرالدوله اظهار کردند تحصیلات متوسطه ادبی و فلسفی را باید در مدارس متوسطه دولتی و ملی تهیه کنند و سیاسی همان مدرسه علوم عالییه باشد و بعد به کلی جزو مدرسه حقوق شود ولی مسیوپرنی به عقیده خود باقی بودند که مدرسه سیاسی همان مدرسه ادبی و فلسفی باشد. عقیده آقای مشیرالدوله این بود که ادبیات و فلسفه یک قسمت مقدماتی است که در سال آخر متوسطه خصوصی تحصیل می شود. وزارت علوم می تواند پرگرامی برای ادبیات و فلسفه تهیه کرده در مدارس متوسطه مجری کند.

آقای ذکاءالملک اظهار کردند که چون فارغ التحصیل متوسطه تا دو سه سال کم خواهد بود، عقیده من اینست چون قسمت عالییه مدرسه سیاسی جزو مدرسه حقوق باشد، در این مدرسه، تهیه شاگرد برای مدرسه حقوق بشود.

آقای مشیرالدوله اظهار فرمودند که شاگردان مدرسه متوسطه به استثنای جغرافی و تاریخ در سایر شعب از مدرسه سیاسی درجه تحصیلاتشان عالیتر است بلکه در این دو شعبه هم چندان اختلافی نیست. به عقیده من مدرسه سیاسی بالاخره باید به مدرسه دیگر منحق شود ولی شعبه مقدماتی باید از حالا حذف شود. یعنی از آخر سال تحصیلی.

(۱) مدرسه قانون لازم است یا خیر؟

اتفاق: بلی

(۲) این مدرسه قانون در جزو کدام وزارتخانه خواهد بود.

وزارت علوم. عقیده آقای وزیر عدلیه اینست جزو عدلیه باشد.

(۳) سانکسیونی که دولت معین خواهد کرد.

پارلمان معین خواهد کرد.

(۴) مدرسه سیاسی

حالیه باقیست. بعد وزارت علوم معین خواهد کرد. به اتفاق و مشورت

وزارت خارجه

(۵) پروژه اساساً قبول شد ولی جزئیات بعداً معین خواهد شد.

پیشنهاد تأسیس مدرسه عالی حقوق

تنظیم عدلیه طهران منتج به یک پیشرفت ترقی پذیر است که تهیه و اشاعه قوانین آن اولین پیشنهاد افکار بوده، عجالتاً مملکت ایران دارای قوانین ذیل است:

قانون اساسی عدلیه، قانون دعاوی بلدی، قانون تقسیمات جنایات، مجمع قوانین.

پس از مدت یک سال پیشنهاد قانون جزا و قانون تجارت از برای امتحانات کمیسیون مخصوص قوانین حاضر شد و برای اجرای قوانین موضوعه دیوان بلدی و محکمه احضار با محکمه تمیز که موافق با قانون اساسی است تهیه شدند، ولی غلط کاریهای اشخاص غیر محترم تأسیس محاکمه و دیوانهای ایالات را غیر ممکن داشته و موجب تأخیر جریان اعمال اداری عدلیه گردیده و اکنون مسئله قبول عضویت قضات منوط است به نظریات وزیر عدلیه و دولت و حل این گونه مسایل بایستی خیلی جالب توجه آنها باشد. چرا که آبادی و قانونی بودن مملکت منوط است بر این که عدلیه در تمام جاها تأسیس شده و نسبت به تمام افراد مردم احکام موضوعه علی السویه مجری باشد.

تهیه اشخاص به جهت مشاغل دقیق قضاوتی که به آنها تعلیم قضاوت و کارهای حقوقی بشود از عهده این مدارس ابتدایی حالیه خارج است؛ بلکه تحصیل حقوق بایستی در یک مدرسه مخصوص به تعلیمات عالی حقوق بشود که حالیه مدرسه مزبور وجود ندارد و حال آن که تأسیس آن اولین وظیفه مهم دولت است.

تعلیمات مدرسه عالی حقوق طهران به دو شعبه تقسیم می شود: شعبه اول منحصر به حقوق است. شعبه دوم برای حقوق ملی و اداری و ثروت خواهد بود. تحصیلات مدرسه در مدت اختتام خواهد یافت. در سال اول تحصیلات علوم سیاسی و اقتصادی خواهد شد و در سال دوم علم قضاوت تحصیل خواهد گردید. پراگرام آن از قرار ذیل است:

دایره علوم قضاوت

قانون اساسی عدلیه، قانون جنایات، قانون مدنی، قانون فقه، قانون تجارت، قانون دعاوی بلدی.

دایره علوم سیاسی و تجارتي

قانون مشروطیت، قانون اداری، علم مالیات، قانون بین الملل، ثروت، تاریخ دیپلوماسی.

تعلیم علوم قضاوت راجع است به نامزدهای شاغل قضاوتی و وکلای آتیه. تعلیم علوم سیاست و اقتصاد از برای داوطلبان شاغل وزارت خارجه و داخله نتیجه مفیدی خواهد داد. به واسطه اعضای مجلس شورای مملکتی و اشخاص سیاسی آتیه مملکت.

با وجود همراهی اشخاص لایق، مدرسه عالی حقوق با یک بودجه مختصری دایر خواهد گردید.

مستشار عدلیه که مدیر مدرسه است متصدی تعلیم قانون اساسی عدلیه و قانون جنایات خواهد بود.

مستشار عدلیه که مدیر مدرسه است متصدی تنظیم قانون اساسی عدلیه و قانون جنایات خواهد بود.

مستشار وزارت داخله، قانون داری و علم مالیات را تعلیم خواهد داد. کلاس فقه به عهده یک نفر مستشرق عالم آزادی مانند آقای حاج سید نصرالله خواهد بود.

کلاس حقوق مشروطیت به آقای منصور السلطنه واگذار خواهد گردید.

کلاس دعاوی بلدی منحصر به آقای ذکاء الملک، اول رییس محکمه تمیز خواهد بود.

فقط محل دو نفر معلم فرانسوی باقی خواهد ماند که بایستی کنترات شوند. یکی به جهت حقوق مدنی که متصدی حقوق بین المللی خواهد بود و دیگری به جهت حقوق تجارت که به علاوه تدریس علم ثروت هم خواهد نمود. معلم فرانسوی تاریخ سیاسی منشی مدرسه خواهد شد.

از این قرار می توان با بودجه ذیل اطمینان خوبی به پیشرفت مدرسه عالی حقوق حاصل نمود.

فرازک	تومان	
۱۵۰۰۰	۳۲۷۰	معلم حقوق مدنی
۱۵۰۰۰	۳۲۷۰	معلم حقوق تجارت
۱۲۰۰۰	۲۶۱۶	معلم تاریخ سیاسی
		مساعدت خرج از برای معلم حقوق
	۱۲۰۰	مشروطیت
	۱۲۰۰	اندامتیه معلم فقه
	۱۲۵	اندامتیه معلم دعاوی بلدی
	۳۶۰	منشی دارالانشاء
	۹۶	قاچی
مجموع	۲۴۰	دو پیشخدمت که حقوق هریک ۱۲۰
مجموع	۷۲	اندامتیه سه نفر سرباز هریک ۲۴
	۲۰۰۰	لوازمات سوخت روشنایی
	۱۵۵۲۴	مجموع مبالغ

با یک بودجه ۱۵۵۲۴ تومان در سال، دولت یک مدرسه عالی حقوق به جهت داوطلبان محاکمه و دیوانهای عدلیه تهیه می نماید و از برای تعیین محل مدرسه با وجود متعدد بودن بناهای دولتی، البته تولید اشکالی نخواهد شد و مطمئن هستم که این پیشنهاد را تصدیق فرموده و ترقی مسنکت را منظور خواهند داشت.

زیده ایام شوکت و جلالت مستدام باد مسیورینی مستشار عدلیه (امضاء)

سند شماره ۴

دارالتعلیم حقوقی و تجارتي

برای خدمت به هموطنان و تعیب معارف و نظر به این که به واسطه فقدان وسایل، اغلب هموطنان از تحصیل پاره‌ای علوم مفیده محروم می مانند و از این جهت در پیشرفت کارهای عمومی و امور زندگانی اختلال وارد می آید. لذا هیئتی از متخصصین تحصیل کرده در خارجه در تعلیمی تأسیس نموده که علوم ذیل در آن به زبان فارسی تدریس می شود:

۱. علوم حقوقی ۲. علوم تجارتي ۳. ریاضیات ۴. زبان انگلیسی
اولاً شعبه علوم حقوقی: از آن جایی که علوم حقوقی برای قضات اعضاء و وکلای عدلیه اعظم نهایت لزوم را دارد و فقدان و عدم تکامل در علوم مزبوره متصدیان را دچار اشکالات می نماید و چون اغلب، زبان فرانسه را نمی دانند و از این جهت ممکنشان نیست که مسایل حقوقی را فرا گیرند. لذا این دارالتعلیم با بهترین طرز و سهارترین شرایطی حقوق ذیل را به فارسی تدریس می نماید:

۱. حقوق جزایی ۲. حقوق محاکمات جزایی ۳. طبابت قانونی
۴. حقوق بین الملل خصوصی و عمومی ۵. حقوق اساسی ۶. فقه ۷. اصول محاکمات حقوقی

ثانیاً شعبه علوم تجارتي: متأسفانه تجربه ثابت نموده که تجار ایرانی به واسطه فقدان معلومات و اطلاعات تجارتي اغلب به اشکالات مهمه برخورد و در نتیجه متحمل خسارت کلی می شوند و البته با اهمیت مسایل تجارتي ذیل که در این دارالتعلیم تدریس می شود برخورد، و وجود چنین موسسه ای را مفتنم خواهد شمرد:

۱. اقتصاد سیاسی ۲. اقتصاد تجارتي ۳. حقوق تجارتي ۴. حقوق محاکمات تجارتي ۵. حساب ۶. دفترداری ۷. انگلیسی

ثالثاً شعبه دارالانشاء: برای تسهیل مراودات و روابط تجارتي و تنظیم لوایح قانونی، شعبه دارالانشایی در این مؤسسه تأسیس یافته که مراسلات وارده و صادره تجارتي را به السنه انگلیسی و فرانسه و فارسی انشاء و ترجمه می نماید و لوایح قانونی را تحریر و انشاء

می کند و از این جهت برای اشخاصی که قلت کار و مراودها خارجی به آنها اجازه نمی دهد که مترجمین مخصوص استخدام نمایند و اشخاص قانونی مستمعین که وقت تحریر و انشای لوایح قانونی ندارند. این شعبه کاملاً مورد استفاده و موافق با اصول صرفه جویی خواهد بود.

تبعه: این مؤسسه داوطلبان مقامات قضایی و وکالت رسمی را برای امتحان رسمی وزارت عدلیه اعظم حاضر خواهد کرد و اعضاء اداره محترمه نظمی (تأمینات. پیس اونفرمه) که تحصیل حقوقی جزایی آنها ناقص مانده، می توانند در ساعات مقرر حاضر شده، نواقص تحصیل خود را تکمیل نمایند.

رایعاً کتابخانه: کتابخانه مفصی که حاوی کتب رجعه به درس کلاسهای فوق الذکر است در دارالتعلیم موجود و فقط محصلین می توانند از آنها استفاده نمایند.

دفتر دارالتعلیم موقتاً در دارالوکاله بهرامی، خیابان جلیل آباد تشکیل یافته داوطلبان از ۲ به ظهر تا ظهر و از ۶ بعدازظهر الی ۸ بعدازظهر به آن محل رجوع فرمایید.

توضیح آن که حداقل سن در کلاس اکابر بیست و پنج خواهد بود.

(امضاء)

دارالتعلیم حقوقی و تجارتي

تلفون ۳۱۸

سند شماره ۵

وزارت امور خارجه

نظر به این که از چند سال قبل در نظامنامه تحصیلات مدرسه علوم سیاسی تجدید نظر نشده و بعد از اجرای قانون استخدام کشوری و تدوین نظامنامه های اختصاصی نیز اصلاح نظامنامه مزبور ضرورت حاصل نموده بود وزارت خارجه از آقایان مشیرالدوله، مصدق السلطنه و میرزا حسین خان علاء دعوت نمود که با حضور وزیر و مدیرکل وزارت امور خارجه و رئیس مدرسه سیاسی کمیسیونی تشکیل و در این موضوع دقتی فرمایند و آقایان میرزا اسمعیل خان مرآت رئیس تعلیمات عمومی و آقای میرزا داود خان پیرنیا نیز به کمیسیون دعوت شدند.

آقایان معظم لهم پس از چند جلسه نظامنامه اساسی مدرسه را موافق نسخه ای که ضمیمه این صورت مجلس است و به امضا رسید. اصلاح کردند که پس از امضای وزارت امور خارجه و تصویب هیئت

وزرای عطاء به موقع اجرا گذاشته خواهد شد. چون در کمیسیون این طور اظهار نظر شده که یک شعبه مالی اختصاصی هم در مدرسه افتتاح و مواد مربوطه به علوم مالی در آنجا تدریس شود و این نظر محتاج به مضامعات مخصوصه وزارت مالیه و دولت و مدرسه هم در شرف افتتاح بود. کمیسیون نظامنامه‌ای اساسی راجع به تحصیلات علوم سیاسی را تکمیل نموده و نظامنامه تدریس علوم مالی را موقوف به تحصیل نظریات دولت کردند.

در باب انتخاب معلمین موافق نظامنامه جدید و ترتیب بودجه مدرسه هم قرار شد که کمیسیون دیگری در وزارت خارجه تشکیل و در تکمیل اجرای نظامنامه مزبوره اقدام به عمل آید.

۱۲ شهریور یک هزار و سیصد و پنج شمس هجری ۱۳۰۵
امضاء: مشیرالدوله، پیرنیا، علیقلی، دکتر محمد مصدق، عظیمی، علی اکبر دهخدا، اسمیل مرآت، داود پیرنیا

نظامنامه اساسی مدرسه علوم سیاسی شرایط قبول متعلمین

ماده اول — داوطلبان ورود مدرسه علوم سیاسی باید جامع شرایط ذیل باشند

۱. سن آنها کمتر از پانزده و بیشتر از بیست نباشد
۲. دارای تصدیق نامه دوره اول متوسطه باشند و اگر فاقد تصدیق نامه مزبور بودند مطابق پروگرام دوره اول متوسطه امتحان ورودیه بدهند

ماده دوم — شرط ورود به کلاسهای اختصاصی داشتن تصدیق نامه قسمت مقدماتی مدرسه است

ماده سوم — متعلمینی که دارای تصدیق نامه شعبه ادبی دوره دوم متوسطه هستند چنانچه زبان فرانسه را مطابق پروگرام مدرسه امتحان بدهند می توانند بدون امتحان سایر مواد داخل کلاسهای اختصاصی بشوند.

ترتیب تحصیلات

ماده چهارم — مدرسه به دو قسمت تقسیم می شود: قسمت مقدماتی و قسمت عالی.

دوره قسمت مقدماتی سه سال و قسمت عالی دو سال است.

ماده پنجم — در قسمت مقدماتی دروس شعبه ادبی. دوره دوم متوسطه با توجه خاص به زبان فرانسه تدریس می شود و پس از اتمام تحصیلات این قسمت، به متعلمین تصدیق نامه شعبه ادبی دوره دوم متوسطه اعطا می گردد.

ماده ششم — در قسمت عالی دروس ذیل تدریس می شود:

۱. حقوق بین الملل عمومی
۲. حقوق بین الملل خصوصی
۳. تاریخ دیپلماتیک از سنه ۱۶۴۸ الی یومنا هذا
۴. تاریخ معاهدات ایران با دول خارجه و نتیجه معاهدات
۵. فقه: باب معاملات و احکام
۶. علم اقتصاد
۷. حقوق تجاری ایران و اروپا، بری و بحری
۸. جغرافیای تجارتی و احصایی
۹. اروپای معاصر و منافع دول اروپا در خارج از اروپا
۱۰. حقوق اداری ایران و ممالک خارجه.

فرانسه به عنوان زبان اول و یکی از السنه انگلیسی. روسی [و] آلمانی به انتخاب محصل به عنوان زبان دوم در تعقیب زبان که در کلاسهای مقدماتی تحصیل کرده است.

ترتیب اوقات کار مدرسه

ماده هفتم — مدرسه هر سال نه ماه و نیم دایر و دو ماه و نیم تعطیل است.

ماده هشتم — سال تحصیلی مدرسه از پانزدهم شهریور شروع و در آخر اردی بهشت ختم می شود.

ماده نهم — امتحانات در ماه خرداد به عمل می آید.

ماده دهم — در نیمه دوم شهریور امتحانات ورودیه و امتحانات مشمولین فقره پنج از ماده دوازدهم به عمل خواهد آمد و تدریس از اول مهر ماه شروع می شود.

ترتیب امتحانات

ماده یازدهم — امتحانات کلاسهای مقدماتی برطبق مقررات نظامنامه وزارت معارف خواهد بود.

ماده دوازدهم — امتحانات کلاسهای اختصاصی از این قرار است:

۱ — در عرض سال متعلمین باید سه مرتبه از کلیه دروس امتحان شفاهی بدهند.

۲ — چنانچه معدل نمره های سه امتحان شفاهی مزبوره از ۱۲ کمتر باشد، متعلمین به امتحان آخر سال پذیرفته نخواهند شد.

۳ — در آخر سال اول و دوم علاوه بر امتحانات شفاهی، امتحانات کتبی نیز مقرر است و نمره آن نباید از حداقل (۱۲) کمتر باشد.

۴ — حداکثر نمره ۲۰ و اقل آن ۱۲ است.

۵ — اشخاصی که در خرداد از عهده امتحان برنیایند، یا برای ندادن امتحان عذر موجه داشته باشند، می توانند در نیمه دوم شهریور امتحان بدهند.

ماده سیزدهم - امتحانات سال دوم قسمت عالی دولتی و در تحت نظریک رییس و دو ناظر که از طرف وزارت خارجه معین می شود صورت می گیرد.

ماده چهاردهم - اشخاصی که دفعه اول در امتحانات دولتی موفق نشوند فقط دو بار دیگر حق تجدید امتحان دارند.

ماده پانزدهم - حداکثر وقتی که برای امتحانات کتبی داده می شود چهار ساعت است.

ماده شانزدهم - به علاوه امتحانات کتبی و شفاهی، کلاسهای اختصاصی دارای مجلس مباحثه است که ماهی یک بار برای حقوق بین الملل، یک بار برای تاریخ دیپلماتیک در حضور معلم تشکیل می شود. حضور در مجلس مباحثه برای متعلمین اجباری است مگر آن که عذر موجه داشته باشند.

ماده هفدهم - سایر شرایط امتحانات را نظام نامه داخلی معین خواهد کرد.

مزایای دیپلم قسمت عالی مدرسه

ماده هیجدهم - دیپلم فراغت تحصیل از قسمت عالی مدرسه کماکان رتبه لیسانس را حائز است و دارندگان آن در وزارت خارجه از مزایای لیسانس بهره مند می شوند.

ماده نوزدهم - دارندگان دیپلم فراغت تحصیل از کلاسهای اختصاصی این مدرسه و اشخاصی که در رشته سیاسی از مدارس عالی دیپلم فراغت تحصیل دارند بر سایر داوطلبان دخول خدمت وزارت خارجه مقدم می باشند.

۱۲ شهریور یک هزار و سیصد و پنج هجری شمسی
محل امضاء: مشیرالدوله پیرنیا، علی قسی، دکتر محمد مصدق، عظیمی، علی اکبر دهخدا، اسمعیل برآت، داود پیرنیا
سواد مطابق اصل است
(محل مهر وزارت امور خارجه اداره کابینه)

سند شماره ۸۵

سواد تصویب نامه نمره ۱۲۲۲۹ مورخه ۷ اسفند ۱۳۰۵ ریاست وزراء که اصل آن به نمره ۸۳۴۶ ثبت شد.

وزارت جلیله معارف و اوقاف

هیئت وزراء در جلسه ۶ اسفند ۱۳۰۵ بر حسب پیشنهاد وزارت معارف، تصویب نمودند که از تاریخ فوق مدرسه سیاسی با تمام متعلقات آن از قبیل بودجه و اثاثیه و پرستل و محل به وزارت معارف

منتقل گردد و تصویب نامه در کابینه ریاست وزراء ضبط است.

محل مهر و امضای ریاست وزراء

حسن مستوفی الممالک

سند شماره ۹

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه ۱۹ شهریور ۱۳۰۶

اداره محترمه محاسبات کل

سواد اساسنامه مدرسه سیاسی و حقوق را که در هشتاد و هفتمین جلسه رسمی شورای عالی معارف به تاریخ ۱۵ شهریور ۱۳۰۶ به تصویب و امضای مقام منبع وزارتتی رسیده است، برای اطلاع آن اداره محترمه ارسال می دارد.

هادی حایری

(محل مهر دارالانشای شورای عالی معارف)

اساسنامه مدرسه سیاسی و حقوق که در هشتاد و هفتمین

جلسه شورای عالی معارف به تصویب رسید است

ماده اول - دوره مدرسه حقوق و سیاسی سه سال خواهد بود.
ماده (۲) - داوطلبان ورود به مدرسه سیاسی و حقوق باید تصدیق نامه متوسطه کامل «شعبه ادبی» یا تصدیق نامه دوره متوسطه کامل دارالمعلمین مرکزی را در دست داشته باشند. داوطلبانی که دیپلم سابق مدرسه علوم سیاسی را داشته باشند می توانند در سال سوم مدرسه علوم سیاسی و حقوق بدون امتحان وارد شوند.

تبصره: در صورتی که عده داوطلبان ورود به مدرسه که دارای یکی از شرایط فوق باشند به بیست نفر نرسد، دیپلمه های شعبه علمی متوسطه کامل نیز ممکن است پذیرفته شوند.

ماده (۳) - تحصیلات مدرسه سیاسی و حقوق به دو قسمت تقسیم می شود: علوم قضایی و علوم اداری. در دیپلم فراغ از تحصیل قسمتی را که داوطلب امتحان می دهد باید قید شود.

ماده (۴) - پرگرام مدرسه حقوق و سیاسی به قرار ذیل است:

سال اول

بیت	بیت	بیت	بیت	بیت	بیت
۱۰۰۱	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۲	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۳	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	مدرسہ اسلامیہ حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد

سال دوم

۱۰۰۴	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۵	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۶	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد

سال سوم

۱۰۰۷	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۸	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد
۱۰۰۹	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد	سید محمد حق بن محمد

دارالعلوم جامعہ اسلامیہ
بیت

(Handwritten signature)

نمره معارف ۲۶ ۲۸ شوال ۱۳۴۲ **اَعْلَان**

با اجازه و تصویب اداره ایالتی معارف
و اوقاف آذربایجان

مدرسه عالی «حقوق»

در مدرسه متوسطه تشکیل خواهد یافت آقایان مفصله

الاسامی: آقای میرزا جواد خان ناطق، آقای عبدالله زاده،
آقای میرزا ابراهیم ادیب، آقایان باگور هاروطونیان، سدرک
اوکیان برواند هاروطونیان مواد و علوم مندرجه
ذیل را تدریس خواهند نمود

تاریخ ایران، حقوق قواعد و قوانین ایران، جغرافیای اقتصادی،
مقدمات حقوق علمی، تاریخ حقوق رومیه، حقوق دولتی،
حقوق جنایت، قوانین محاکمات حقوقی و جزائی، حقوق
اداری، حقوق بین‌المللی، حقوق مالیه، حقوق طبیب قضائی، اقتصاد
سیاسی، احصائیه، مواد احوال روحیه و منطقی، اصول اداری حبس‌خانه
لازم است اشخاص داوطلب تا انتهای مدت ۱۵ روز بعد از تاریخ
نشر این اعلان صبح‌ها از ۸ الی ۲ ساعت بعد از ظهر و عصرها
از ۴ الی ۵ ساعت بعد از ظهر در مدرسه متوسطه بدیر
مراجعه نموده و در ضمن دادن اسم خود بدینتر از میزان
حقوق تدریس و سایر ترتیبات مستحضر شوند.

مدیر مدرسه یاگور هاروطونیان

تبریز مطبعه «فاروس»

وزارت معارف و فواید عامه

نمبر کتاب ثبت	۲ ۸ ۳
کارتن	دوسه
نمبر های قبل	
ضمیمه	

تاریخ خروج ۲۳ شهریور ۱۳۲۶

وزیر ارشد

بسم الله الرحمن الرحیم
 در خصوص درخواستی که در تاریخ ۱۳ شهریور ۱۳۲۶
 به وزارت معارف و فواید عامه تقدیم شد و در آن
 درخواست شده است که در مورد اعطای مدرک
 لیسانس به آقایان ... و ...
 در این خصوص به آنرا رسیدگی شد و معلوم شد
 که این آقایان در امتحان ورودی ...
 در سال ... موفق شده اند و در نتیجه
 در این رشته تحصیلی پذیرفته شده اند.
 در این راستا به آنرا رسیدگی شد و معلوم شد
 که این آقایان در امتحان ورودی ...
 در سال ... موفق شده اند و در نتیجه
 در این رشته تحصیلی پذیرفته شده اند.
 در این راستا به آنرا رسیدگی شد و معلوم شد
 که این آقایان در امتحان ورودی ...
 در سال ... موفق شده اند و در نتیجه
 در این رشته تحصیلی پذیرفته شده اند.

در خصوص درخواستی که در تاریخ ۱۳ شهریور ۱۳۲۶
 به وزارت معارف و فواید عامه تقدیم شد و در آن
 درخواست شده است که در مورد اعطای مدرک
 لیسانس به آقایان ... و ...
 در این خصوص به آنرا رسیدگی شد و معلوم شد
 که این آقایان در امتحان ورودی ...
 در سال ... موفق شده اند و در نتیجه
 در این رشته تحصیلی پذیرفته شده اند.
 در این راستا به آنرا رسیدگی شد و معلوم شد
 که این آقایان در امتحان ورودی ...
 در سال ... موفق شده اند و در نتیجه
 در این رشته تحصیلی پذیرفته شده اند.

تاریخ ————— برج

نوبل

۱۳

وزارت معارف و اوقاف

ضمیمه

اداره

دایره

صورت مذکرات به کسیرین درین پیشه مرتبه حقوق برین است

حضرت خلیفه — آقای شریعتی — آقای رفیع بودله — سیر بره — آقای ملا ملک

آقای درویش — آقای سعادت درویش — آقای سید محمد — آقای کریم

آقای نیک

مذکرات کیاحت نیم قبل از نظر شروع کاید

سیر بره شروع بقدرات پرده نموده همه بره نظر گفته اند در وقت در زمانه خود است

آقای درویش در زمانه خود در وقت خود در وقت خود در وقت خود

در صورتی که در وقت خود است که محکم با سایر وقت است در وقت خود

نصیحت های درین است بر این است که این اداره

در وقت یک دهه بیشتر کمتر باشد در سعادت پس در حال حق می بینید و یک سبب بگذرد

نموده آقای درویش در وقت خود که در زمانه خود در وقت خود در وقت خود

برسد و گشته گمان به اینها بیج می کنند چون خدا که خارج از وضع بود ختم شد

دیر حمید لقا کونه نه نه زینت که در پرده برادریم سر بشنیدند نه در آواز دلا ملک
و آواز می سید نعمت در سیر برنا جعفر و ذرات حمید نه در جوار ذرات حمید جتای نه

مفلسه داشت؟ دیم در سه قه و سخت دوازده ذرات حمیدیم

سیر برنا لقا کونه غصه هر بیت قین شد که دیم در سه بیت با غیر غصه و بیت که دیم در سه
کجا در دوزخ حمید غصه ذراتیم چه بسکه داشته ایم در سه لقا که نه در غصه است

ذرات خارج بر این غصه نه دیم در سه قه و ذرات حمیدیم

نفر شرمه در فرشته بودن نظیر رحمت که با نظر بصیفات و جملات ایران دردی وقت

بهر سکر را غصه کنیم که در دوزخ ما در ج است و فرودان غصه با کجا نه در غصه و بیت

که دیم در سه در دوزخ ذراتیم غصه آواز در جود لقا که در سه هم سکر بود است

و باقیست بایه و کمال نمی که در در است کمان و دیم فرزند در این بود در سه و غصه در بود است

علم بخیرید کفای شیر دمد لقا فرشته در دولت قند قهر در دیم در سه در دوزخ در سه

کرده در این صورت در این صورت بود در سه فرزند در دوزخ نه غصه که در فرزند در سه است

منه که خانه بیست در این صورت شریک است در غصه در دوزخ است

طرد شده به فرخه آواز سر برده فرزند که در غصه نه غصه و نه است که در سه در سه چه فرزند

دعا شش مورد دعا رکعت شصت و دو با حضور در مدرسه ترابط در آنجا تهیه کنند
 و با آن مدرسه علم عالی به بدو بکلیه مجوز داشته حقوق شود و با سایرین بعد از آنجا
 که مدرسه با آن مدرسه در آن قضی بن حقیقه آنگاه بشماره عدد این بوده ادوات و نسخه
 قسمت شده است که در هر دو ترابط مخصوصی تعیین شود و در مدت علم مسترزه بر که بر روی
 ادوات و نسخه تهیه کرده در مدرسه ترابط مجرب کنند

دعا ششم کما بملک دعا رکعت در چون فارغ از تحصیل ترابط در سال که ختم بود حقیقه فر نیست چون
 قسمت کلیه مدرسه ترابط در این مدرسه تهیه شود که برای مدرسه حقوق شود

دعا ششم مورد نظر در زنده داشته که است مدرسه ترابط به شش تا چهارده تاریخ در سایر شب
 در درسیه درجه تعیین عالی است بلکه در این در ششم چندین دغدغه نیست بعد از
 مدرسه یا بر پیافره مدرسه کیر می شده و تهیه شده تا؟ در طه هدف شریعتی در درجه تعیین

- (۱) مدرسه قانون عدم است یا خیر
- (۲) دین مردم شرفی در مجرای کدام درگاه در ختم بود
- شوق بی
- زندت علم حقیقت است بر خود

(۶)

۳) سرکنیزه که دولت سین خیم کرد

پادشاهت سین خیم کرد

۴) درسیاح

عالمیه بخت برودت علم سین خیم کریشی درت و لذت خایم

۵) پروژه اسان

تجربش در خیریات بر سین خیم کر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

